

Ellennyelvek*

A különböző *anti-/ellen-* előtagú szavak közül — úgymint *antibiotikum*, *anti-test*, *antiregény*, *ellenanyag* stb. — itt az ellentársadalommal foglalkozunk. Az ellentársadalmat egy másik társadalmon belül hozzák létre, az utóbbi tudatos alternatívájaként. Egyfajta ellenállás ez, és a passzív együttélés vagy pedig az aktív ellenségeskedés, végső esetben a pusztítás formáját öltheti.

Az ellennyelv nemcsak párhuzamosan fejlődik az ellentársadalommal, hanem annak terméke. Keveset tudunk mind a folyamatról, mind annak eredményéről, mivel a rendelkezésre álló anyag legnagyobb része regényes útleírások szintjén van, azonban nagy valószínűséggel feltételezhetjük, hogy egy ellentársadalom kapcsolata az ellennyelvvvel megközelítőleg olyan, mint a nyelv és a társadalom kapcsolata. Ez a viszony mindkét esetben a fennálló szociolingvisztikai rendet tükrözi. Köztudott az emberi lét más aspektusainak, úgymint a társadalmi rendnek vagy az egyéni pszichének a vizsgálata alapján, hogy a patológikus megnyilvánulások megjelenésükkor a „normálistól” csak ritkán különülnek el egyértelműen. Tehát a szociolingvisztikai patológia tanulmányozásával mélyebb betekintést nyerhetünk a társadalmi szemiotikába.

Az Erzsébet-kori Angliában alakult ki a csavargók, avagy THOMAS HARMAN divatosan gúnyolódó elnevezésével a *cursitors* 'futárok' ellenkultúrája, akik a bevett társadalom javaiból kirekesztve éltek, és akiknek saját tolvajnyelvük volt, az úgynevezett *peltling* (= *paltry*) *speech* ('hitvány beszéd'), amelyre gyakran találni utalást a korabeli írásokban, bár anélkül, hogy részletesen ismertetnék vagy pontosabban illusztrálnák ezt a nyelvhasználatot. A modern Calcutta ellentársadalmának magasan fejlett nyelvét jól dokumentálja BHAKTIPRASAD MALIK „Language of the Underworld of West Bengal” (1972) című könyvében. A lengyel börtönök és javítóintézetek szubkultúrája, ADAM PODGÓRECKI (1973) szavaival a „második élet”, *grypserká*-nak nevezett fejlett ellennyelvvvel rendelkezik. A következőkben e három nyelvet vizsgáljuk meg.

Mi jellemzi az ellennyelveket? Az egzotikus kultúrák korai írásos emlékeihez hasonlóan általában szógyűjtemények formájában jutnak az információk a birtokunkba. Ezek a listák csak igen kevés értelmezési lehetőséget adnak, igaz, ebben a kontextusban talán valamivel többet tudhatunk meg belőlük, mint más esetek-

* HALLIDAY, MICHAEL A. K.: Anti-Languages. *American Anthropologist*, 78 (1976): 570–84.

ben, az ellennyelvnek és annak a nyelvnek a különleges kapcsolatából adódóan, amellyel szembehelyezkedik.

Legegyszerűbb formájában az ellennyelv azt jelenti, hogy régi szavakat újjal helyettesítenek, azaz relexikalizálják a nyelvet. Nem szabad azt hinnünk, hogy az ellennyelv minden esetben hasadási folyamattal, egy már meglévő nyelvről leszakadva jön létre. Ez is egy lehetőség azonban, és ez az általánosítás megkönnyíti a téma tárgyalását. Ez a relexikalizáció jellemzően részleges, nem teljes: egy nyelv nem minden szavának van meg az ellennyelvi megfelelője. (A teljes relexikalizáció érdekes esete a DIXON (1972) által leírt *dyirbal** anyósnyelv, amely valószínűleg az ellennyelvhez hasonló jelenség, hiszen ezt a nyelvet használja a felnőtt férfi a közeli rokonaival való kapcsolattartásban, akik amolyan intézményesült ellentársadalmat képeznek a társadalmon belül.) Itt az „azonos nyelvtan, eltérő szókészlet” elve érvényesül, de a szókészlet csak bizonyos területeken különbözik, jellemzően azokon a területeken, amelyeknek központi szerepük van a szubkultúra életében, és amelyek leginkább megkülönböztetik ezt az uralkodó társadalmi rétegektől. Így például új szavakat találunk különböző bűncselekményfajtákra, valamint a bűnözők és áldozatok típusainak megkülönböztetésére, a szakma eszközeire, a rendőrség és az igazságszolgáltatás képviselőinek megnevezésére, büntetésfajtákra, büntetés-végrehajtási intézetekre és hasonlókra. A *pelting speech* Erzsébet-kori krónikásai húsznál is több terminust sorolnak fel a csavargók főbb csoportjainak a megkülönböztetésére, úgymint *upright man* 'bandavezér, strici' (tkp. egyenes ember), *rogue* 'gazfickó', *wild rogue* 'koldus' (tkp. vad gazfickó), *prigger of prancers* 'lótolvaj', *counterfeit crank* 'színlelt epilepsziás', *jarkman* 'irathamisító', *bawdy basket* 'feslett nőszemély' (tkp. feslett kosár), *walking mort* 'koldusnő' (tkp. sétáló halál), *kinchin mort* 'prostituálttá nevelendő gyereklány' (tkp. gyermekkorú halál), *doxy* 'szajha' és *dell* 'az alvilágban élő fiatal szüzlány'. A listán szerepel a gyakran roppant kidolgozott bűncselekmények elkövetésében különböző szerepet betöltő bűnözők megkülönböztetésére, valamint a követendő stratégiáknak a megnevezésére szolgáló több kifejezés, amely stratégiákat együttesen „törvényeknek” neveznek. Így például létezik a *lifting law* 'a csomaglopás törvénye', amelyben a *lift*, a *marker* és a *santer* vesz részt (vagyis az, aki ellopja a csomagot, az, akinek átadja, és végül az, aki elviszi a csomagot a tett helyszínéről). Szintén külön nevük van a lopásnál használt szerszámoknak, például *wresters* (zárfeltörésnél), az ellopott tárgyaknak, például *snappings* 'erőfeszítés nélkül megszerzett tárgyak' (tkp. csettintés) vagy *garbage* (tkp. szemet), valamint a különböző kiróható büntetésfajtáknak, mint *clying the jerk* 'ostorozás' vagy *trining on the chats* 'akasztás'.

* Ausztrál bennszülött nyelv. (A szerk.)

A felsorolt jegyek tipikusan a tolvajnyelvről (Erzsébet-kori nevén *cant*-ról) alkotott fogalmaink részét képezik. Önmagukban ezek csupán egy speciális regiszter szaknyelvi vagy félig szaknyelvi elemei. Csak akkor alkotnak ellennyelvet, ha a bűnözői ellenkultúra tevékenységével összefüggő szakzsargont is ezen ellennyelv részének tekintjük.

Meg kell jegyeznünk azonban, hogy valamiképpen ezek a tisztán szaknyelvi elemek is életnagyságúnál nagyobbak tűnnek. Ezeken a területeken a nyelvnek nem csupán a *relexikalizációjáról* van szó: a nyelv *túllexikalizált*. A calcuttai alvilág nyelvéről készült felmérésben MALLIK a 'bomba' szónak 21, a 'rendőr' szónak pedig 41 megfelelőjét említi (1972: 22–3). Néhány ezek közül speciális alkategóriák megkülönböztetésére szolgáló szakmai kifejezés. Többségük azonban hagyományos értelemben vett szinonima, és elburjánzásukat a szlenget tanulmányozók az eredetiség soha véget nem érő keresésével magyarázzák, amelynek célja részben elevebbé, humorosabbá tenni a kommunikációt, más esetekben pedig a titoktartás szolgálata.

Itt azonban ennél többről van szó. Ha egy általános összehasonlítást végzünk az alvilág és a felszín nyelvei között, azt látjuk, hogy funkcionális irányultságukat tekintve a konkrét szemantika helyett az interperszonalitásra és a textualitásra helyezik a hangsúlyt. Mind a textuális (JAKOBSON fogalmával élve az üzenetközpontúság), mind az interperszonális (a feladó—címzett hangsúlyozása, habár később ezt inkább mint társadalomközpontúság irányába történő elmozdulást kell értelmezni) irányultság következtében szükségszerűen kialakul a túllexikalizáció. A textualitás azáltal mutat ebbe az irányba, hogy verbális versengés és parádé formájában jelentkeznek, ahol mindennemű metaforikus körülírást (kenning) nagyra értékelnek, az interperszonalitás pedig azáltal, hogy a szinonimákat egyértelműen megkülönböztetik egymástól az általuk kifejezett attitűd alapján. A 'lány' szó MALLIK által felsorolt 24 szinonimája lefedi a szó összes lehetséges konnotációját, lévén, hogy — MALLIK megjegyzése szerint — „az alvilág nyelve [néhány kivételtől eltekintve] alapvetően a férfiak nyelve” (1972: 27).

Mindkét jellemvonás megtalálható a sztenderdben is, ahol a textuális és az interperszonális értelem a tapasztalati értelemmel együtt diskurzussá fonódik. Az általunk ellennyelveknek nevezett jelenséget ebbe az irányba *v i s z o n y - l a g n a g y o b b* fokú eltolódás jellemzi. A szavak, a hangok és a nyelvi szerkezetek minden nyelvben társadalmi értékkel töltődnek fel, s feltehetően az ellennyelvben ezek a társadalmi értékek hangsúlyosabbá válnak. BERNSTEIN (1974) szerint ez a „szociolingvisztikai kódolás orientációja” (sociolinguistic coding orientation), vagyis bizonyos jelentésmódoknak bizonyos társadalmi összefüggésekkel való asszociálásának hajlama. Az ellennyelvjelenség bármiféle értelmezésének része annak magyarázata, hogy egy kultúrán belül milyen jelentéscserén mennek át a szavak különböző környezetekben.

A következőkben megpróbáljuk pontosan meghatározni, miért is használják az ellennyelveket. MALLIK „nagyszámú bűnözőnek és társadalmon kívüli elemeknek” (összesen négyszáznak) tette fel ezt a kérdést. 385-en válaszoltak (ebből 26 ’nem tudom’-mal), és 158-an a titoktartás szükségességével, 132-en a nyelvben rejlő kommunikatív erővel vagy a nyelvhasználat művészi voltával magyarázták az ellennyelv használatát. PODGÓRECKI második életről szóló beszámolójában mindkét jellemvonás kiemelt jelentőséggel bír: egy fegyenc a *balek* szintjére degradálódik a társadalmi hierarchiában, ha a verbális versengés szabályait megszegi vagy ha „eladja a titkos nyelvet a rendőrségnek” (1973: 9). Habár az ellennyelvet zártkörű kommunikáció és nyelvi bűvészkedés céljára használják, ez nem jelenti még azt, hogy elsősorban ezek miatt jött létre. Létrehozható egy külön nyelv pusztán a verbális versengés és a parádé céljára, de úgy tűnik, ez aligha szolgáltatna elegendő magyarázatot a jelenség egészének eredetére. A titoktartás vonása jól ismert a „népi ellennyelvészetből”, azaz a tagok és kívülállók arról szóló fejtegetéseiből, hogy mivel magyarázható az ellennyelvek használata. Kétségtelenül igaz, hogy adott esetben a csapatmunka sikere áll vagy bukik azon, hogy a tettesek közötti kommunikáció érthető-e az áldozat számára, vagy hogy a fegyencek között az üzenet továbbítása az örök részvétele nélkül történik-e meg. A titoktartás ugyan stratégiai szempontból az ellennyelvek szükséges jellemzője, azonban kevésbé valószínű, hogy létezésük egyik fő oka lenne. A titoktartás inkább a zsargonra jellemző vonás, mintsem a nyelv meghatározója.

Mi áll tehát az ellennyelv kialakulásának hátterében? Az, hogy a „balekká válás” egy másik lehetősége a „grypserka megtanulásának szándékos visszautasítása”. PODGÓRECKI tanulmányából tehát világosan kitűnik, hogy a „második élet” és a vele asszociált ellennyelv elválaszthatatlanul összefonódik. A grypserka tehát nemcsak egy szabadon választható adalék, amely versengéssel és magamutogatással hivatott felékesíteni a fegyencéletet, miközben sikeresen palástolja azt az örök előtt, hanem sokkal inkább a „második élet”-jelenség létezésének alapvető eleme. PODGÓRECKI összegzésében:

A második élet lényege a szekuláris rétegződés, azaz a fegyencek felosztása az ’emberek’ és ’balekok’ csoportjába... Az emberek függetlenek, és uralkodnak a balekok fölött. A második élet mindennapjai erőteljesen ritualizáltak. Ezeknek a rituáléknak az összességét nevezik grypserkának (a *grypa* szlengszóból, ami a börtönbe titokban be- vagy onnan kicsempészett levelet jelent). S. MALKOWSKI meghatározása szerint ez „a fegyencek nyelve és annak nyelvtana”. Ebben a nyelvben bizonyos... szavak... sértőek és kényelmetlenek a beszélőnek vagy a megszólítottak (1973: 7).

A kutató figyelme a rituális sértegetés és titoktartás szokott kettősségének kontextusában terelődhet a nyelvre. Azonban PODGÓRECKI a „második életről” írott tanulmányában rámutat arra, hogy itt sokkal többről van szó, mint az időtől-

tés egy módjáról. Ez egyrészt egy élesen tagolt társadalmi rend megnyilvánulása, másrészt pedig egy alternatív társadalmi realitás hordozója.

Alaposabb vizsgálat után a lengyel kutatók rájöttek arra, hogy az „emberek—balekok” csoportosítás csak a fő vonulata egy sokkal tagoltabb társadalmi hierarchiának. Az „emberek” csoportján belül két alcsoportot, a „balekok”-nál hármat különböztettek meg. Bizonyos fokú mobilitás ugyan létezett a csoportok között, de aki egyszer elérte a ranglétra tetejét vagy legalsó fokát, az ott is maradt. Más változókat is megkülönböztettek, úgymint életkor, származás (városi/vidéki), az elkövetett bűncselekmény jellege, a büntetett vagy büntetlen előélet (kezdő bűnöző vagy régi visszaeső), és az ezekben a hierarchiákban elfoglalt hely alapján rangsorolták az egyént a börtön társadalmi szerkezetében. Ugyanakkor figyelembe vették a szabad alvilágban elfoglalt helyét is, ami — más tényezőkkel együtt — azt mutatta, hogy a „második élet” nem a börtön vagy a börtönbeli viszonyok terméke, hanem a külső bűnözői szubkultúrából került be a börtönbe. Azonban

...a bebörtönzöttek a saját társadalmi rendszerükben a kasztrendszeren alapuló egyedülálló rétegződést hoznak létre. Az egy adott kaszthoz való tartozást a „második élet” esetében nem az adott társadalmi háttér vagy a fizikai adottságok határozzák meg, hanem elsősorban az, hogyan viszonyul a fegyenc azokhoz a bűvös szabályokhoz, amelyeknek semmiféle funkcionális szerepük nincs az adott társadalmi rendszeren belül. Ezeknek a szabályoknak a kasztrendszer fenntartása az egyetlen feladata (1973: 14).

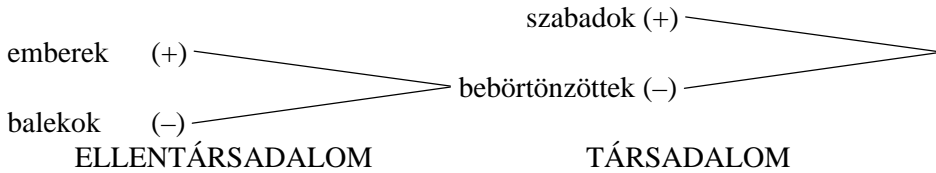
PODGÓRECKI összehasonlítja ezeket az adatokat az Amerikai Egyesült Államokból származó kutatási eredményekkel, és ebből kitűnik, hogy az USA-ban is létezik egy hasonló társadalmi rend a büntetés-végrehajtási intézetekben, a kettő pedig annyiban különbözik egymástól, amennyiben mindkét ellentársadalom annak a társadalmi rendszernek a torzított képe, amelyből származik.

PODGÓRECKI idéz olyan magyarázatokat, amelyek az elszigeteltségben és a szexuális élet szabályozásának szükségességében látják a „második élet” gyökerét, és elutasítja őket nem kielégítő mivoltuk miatt. Véleménye szerint ez az életforma inkább a nyomás alatt kialakult belső szolidaritás megtartása iránti igényből fakad, s büntetések és jutalmazások halmozódása révén jön létre:

A „második élet” rendszere átalakítja a büntetések univerzális kölcsönösségét a büntetések és jutalmazások hálózatává, amelyet a rétegződés elvei határoznak meg. A közösség bizonyos tagjai olyan helyzetben vannak, hogy át tudják alakítani a büntetést jutalmazássá.

Azt mondhatjuk, hogy ennek a mesterségesen előidézett társadalmi rétegződésnek vannak olyan, a kollektív képviseletre jellemző vonásai, amelyek a meglévő igények rendszerét a társadalom életének olyan működőképes szövedékévé alakítják, amely megpróbálja az adott körülmények függvényében kielégíteni ezeket az igényeket. (1973: 20)

A képlet tehát:

azaz a LÉVI-STRAUSS-i aránypár, vagyis $b_1 : b_2 :: a : b$ (vö. BOURDIEU 1971). Az egyén szintjén a „második élet” lehetővé teszi a megsemmisülés által fenyegetett identitás megőrzését:

Egy olyan világban, ahol nincsenek valódi tárgyak, az ember maga tárgyiasul... Egy fordított világrend kialakítása (melyben mások tárggyá degradálása elégtétel forrása, mivel egy büntető helyzetet jutalmazóvá alakít át) úgy is tekinthető, mint kétségbeesett próbálkozás az én megmentésére és újraintegrálására a halmozódó elnyomással szemben, amely széthullással fenyegeti. Így tehát a „második élet”... védekezésésként, az én rekonstrukciójának egyik módjaként is értelmezhető, amelyhez az én röviddel az egymást kölcsönösen megerősítő elnyomó erők okozta teljes felbomlás előtt folyamodik. (1973: 24)

A „második élet” az egyén és társadalom viszonyának rekonstrukciója. Alternatív társadalmi rendszer saját értékrenddel, szankciókkal, büntetések és jutalmazások rendszerével, amely tagjai számára az elfogadás és jutalmazás hálózata által egy alternatív identitás forrásává válik. Azaz a „második élet” egy másfajta realitás.

Ezen ismeretek tükrében mérhetjük fel leginkább a „második élet” ellennyelvének, a grypserkának a szerepét. A grypsérka funkciója az, hogy létrehozza és életben tartsa ezt az alternatív realitást. Ilyen szempontból egy ellennyelv semmiben sem különbözik egy „igazi” nyelvtől: mindkettő realitásgeneráló rendszer. De a „második élet” realitásának különleges jellege miatt — lévén, hogy ez egy alternatív realitás a külső realitás állandó nyomása alatt (mely szubjektív ugyan, de újra és újra megerősítést nyer normajellegében) — az ellennyelv realitásgeneráló ereje, különösen hierarchiateremtő és -fenntartó ereje erősen hangsúlyos.

Hadd álljon itt egy hosszabb, különösen idevágó részlet BERGER és LUCKMANN „The Social Construction of Reality” c. művéből:

A realitás megőrzésének legfontosabb eszköze a társalgás. Az egyén mindennapi élete úgy is felfogható, mint egy társalgási apparátus szüntelen működése, amely folyamatosan fenntartja, módosítja és újratertemti az egyén szubjektív realitását. A társalgás elsősorban természetesen azt jelenti, hogy az egyének beszélgetnek egymással. Ez azonban nem vesz el semmit a beszédet alátámasztó nonver-

bális kommunikáció gazdagságából. Azonban a beszédnek még mindig kiemelt szerepe van a teljes társalgási apparátusban. Hangsúlyoznunk kell, hogy a realitás megőrzése a társalgásban nagyrészt implicit, nem pedig explicit módon történik. A legtöbb társalgás nem ennyi szóval határozza meg a világot. Inkább háttéréül szolgál a kimondatlanul is magától értetődőnek tekintett világ. Így tehát a következő párbeszéd: „Azt hiszem, ideje elindulnom az állomásra” és „Jól van, drágám, jó munkát az irodában”, egy teljes világ létezését implikálja, amelyben ezek a látszólag egyszerű kijelentések értelmet nyernek. Az implikáció által a párbeszéd alátámasztja a világ szubjektív valóságát.

Ha ez világos számunkra, azonnal látni fogjuk, hogy a mindennapi társalgás nagy része, talán az egész, a szubjektív realitás fenntartását szolgálja. Ennek a realitásnak a tömörségét a mindennapi társalgás felgyülemelése és folytonossága biztosítja, olyan társalgásé, mely épp azért lehet mindennapi, mivel egy magától értetődőnek tekintett világban uralkodó rendszerességekre utal. A mindennapiság elvesztése a rendszerességben beálló törésre utal, amely az adottnak vett realitást — legalábbis potenciálisan — veszélyeztetheti. Tehát képzeljük csak el egy ilyen párbeszédnek a mindennapiságra gyakorolt hatását: „Azt hiszem, ideje elindulnom az állomásra.” — „Jól van, drágám, ne feledd magaddal vinni a fegyveredet.”

Azzal egyidőben, hogy a társalgási apparátus folyamatosan fenntartja a realitást, módosítja is azt. Elemeket veszünk el és adunk hozzá, ezáltal gyengítve a magától értetődőnek tekintett valóság bizonyos területeit, ugyanakkor erősítve másokat. Tehát, aminek a szubjektív realitásáról sohasem beszélnek, annak léte bizonytalanná válik. Egy dolgot jelent egy kínos szexuális kapcsolatba bonyolódni, más dolog beszélni róla, előtte vagy utána. Másfelől, eddig határozatlan körvonalú dolgok megszilárdulnak a társalgás folyamán. Valakinek kételyei lehetnek vallását illetően, ezek azonban egészen más alakot öltenek, mielőtt az ember beszél róluk. Ilyenkor az egyén „belebeszéli magát” ezekbe a kételyekbe: valósággá tárgyiasulnak az egyén tudatában. Általában véve a társalgási apparátus azáltal tartja fenn a valóságot, hogy „megtárgyalja” a tapasztalat különböző elemeit, és határozottan elhelyezi őket a valós világban.

A társalgás realitásgeneráló erejét mutatja a nyelvi tárgyiasítás ténye is. Látuk, hogyan tárgyiasítja a nyelv a világot, átalakítva a tapasztalás panta rheijét egy összefüggő rendszerre. Ennek a rendszernek a megteremtése folyamán a nyelv kettős értelemben realizál egy világot: felfogja és megteremti azt. A társalgás a nyelv ezen realizáló képességének aktualizálása az egyéni lét egy szemtől szembeni helyzetében. A társalgásban a nyelv tárgyiasításai az egyéni tudat tárgyi elemeivé válnak. Vagyis a realitásfenntartás alapja ugyanannak a nyelvnek a folyamatos használata a feltáruuló biografikus tapasztalat tárgyiasítása érdekében. A szó legtágabb értelmében mindazok, akik ugyanezt a nyelvet használják, a realitásfenntartó mások. Ennek jelentőségét tovább elemezhetjük, ha megvizsgáljuk a „közös nyelv” fogalmát, az ősi embercsoportok csoportosajátos nyelvétől a földrajzi és társadalmi dialektusokon át a nemzeti közösségig, amely nyelve által határozza meg önmagát. (1966: 172–3)

Az egyén szubjektív realitását a másokkal való interakció teremti meg és élteti, ezek a mások pedig éppen azért „fontos mások”, mert betöltik ezt a szerepet. Az interakció elsősorban verbális, társalgás formáját ölti. A társalgás általában nem tanító célzatú, nem didaktikus, a „mások” nem tanítók, nincsenek tudatában annak a realitásnak, amelynek megépítésében segídeknek. BERGER és LUCKMANN értelmezésében a társalgás mindennapi. Nem teszik fel a kérdést, milyennek kell lennie a nyelvnek ahhoz, hogy betölthesse bűvös szerepét a mindennapi társalgásban. Nem foglalkoznak a nyelvi rendszer struktúrájával. A nyelvészeti kutatás számára azonban ez a kérdés központi probléma. Az általános társadalmi szemiotika nézőpontjából közelítő nyelvészet számára ez, mondhatni, minden kérdések kérdése: hogyan értelmezhető a nyelvi rendszer oly módon, hogy magyarázatot szolgáltatson a társalgás bűvös erejére?

Közelítsünk most ilyen szemszögből az ellennyelvek kérdéséhez. BERGER és LUCKMANN hangsúlyozzák, hogy a szubjektív realitás átalakítható:

A társadalmon belüli lét már eleve feltételezi a szubjektív realitás folyamatos változását. Ha transzformációról beszélünk, különbséget kell tennünk a változás fokai között. Mi itt egy szélsőséges esetet emelünk ki, amikor szinte teljes az átalakulás, tehát az egyén „átvált egyik világból a másikba”... Jellemző, hogy ezt az egyén teljes mértékű átalakulásként értelmezi. Ez természetesen téves felfogás. Mivel a szubjektív realitás soha nem társadalmiasul teljes mértékben, úgy nem is változtatható meg teljesen társadalmi folyamatok által. Hiszen a megváltozott egyén azért továbbra is ugyanabban a testben és ugyanabban a fizikai univerzumban él. Természetesen vannak az átalakulásnak olyan esetei, amelyek más, kisebb mértékű változásokkal összehasonlítva, teljesként hatnak. Ezeket az átalakulásokat alternációknak nevezzük.

Az alternáció esetében reszocializációra van szükség. (1966: 176)

Az ellennyelv ennek a reszocializációnak az eszköze. Egy alternatív realitást teremt: ez azonban nem egyszerűen teremtés, hanem újjáteremtés. A sikeres újjáteremtés feltétele BERGER és LUCKMANN szerint „egy hatékony valószínűségrendszer megléte, vagyis egy olyan társadalmi alapé, amely az átalakulás »laboratóriumának« szerepét tölti be. Az egyén a fontos másokon keresztül kerül kapcsolatba ezzel a valószínűségrendszerrel, s velük nagyon erős érzelmi kötődést kell kialakítania”.

A reszocializáció folyamata tehát rendkívüli elvárásokat támaszt a nyelvvel szemben. Különösen fontos szempont, hogy a folyamatnak lehetővé kell tennie az egyén számára a fontos másokkal történő erős érzelmi azonosulás kialakulását. Ebben a kontextusban a társalgás nagy valószínűséggel az interperszonális jelentésekre helyezi a hangsúlyt, különösen ott, ahol — mint a „második élet” esetében — az új realitás alapját egy új társadalmi rendszer képezi; ugyanakkor az interperszonális elemeket a jelentéscserélődésben feltehetően eléggé nagyfokú ritualizáltság jellemzi.

Azonban egy ellennyelv nem egyszerűen egy nyelv, amely bizonyos egyének számára a reszocializáció nyelve. Használatának feltételei különböznek azoktól az alternációktól, amelyekről BERGER és LUCKMANN beszél, mint például a valóságos megtéréstől. Ilyen esetben az egyén átveszi azt, ami másoknak az egyetlen valóság. Ez számára jelent átalakulást, nem a valóság számára, amely a megszokott, a hétköznapi, a jelöletlen valósága, nyelve pedig *v a l a k i n e k* az „anyanyelve”. Ezzel szemben az ellennyelv senkinek sem az „anyanyelve”, kizárólag a *reszocializáció* kontextusában létezik, és a valóság, amelyet létrehoz, természetéből adódóan egy alternatív realitás, amelyet éppen azért teremtettek, hogy alternáció esetén működjön. Ez a nyelv tehát egy ellentársadalom nyelve.

Természetesen a két társadalom között nincs éles határvonal. Az őskereszény közösség ellentársadalom volt, nyelve pedig értelemszerűen ellennyelv. Mégis vannak jelentős különbségek. Az alternáció önmagában nem vezet ellennyelv kialakulásához, csupán egyik nyelvről a másikra történő váltást jelent. (Azt is mondhatnánk, hogy az egyén szintjén a célnyelv amolyan ellennyelvként funkcionál. Így például a GARFINKEL (1967) híres esettanulmányában említett Ágnes identitásrekonstrukciójában a nőiesség, pontosabban a nőiség nyelve Ágnes számára az ellennyelv szerepét játszotta, mivel az adott kontextusban egy ellenidentitás felépítéséhez volt rá szükség. A nyelv azonban társadalmi képződmény; Ágnes egymagában nem tudott volna, és nem is hozott létre egy olyan nyelvi rendszert, amely a rekonstrukció eszközeként szolgálhatott volna. Egy ilyen irányú próbálkozás valójában megkérdőjelezte volna a kísérlet sikerességét, mivel az újonnan megjelenő és elfogadott identitásnak azt a látszatot kellett keltenie, mintha már kezdettől fogva létezett volna.) Ellennyelvről akkor beszélhetünk, ha az alternatív realitás mint *e l l e n* valóság valamely elfogadott normával szembeállítva jelenik meg.

Nem a két valóság közötti *t á v o l s á g* a döntő tehát, hanem a köztük lévő *f e s z ü l t s é g*. A távolságnak nem is kell nagy lennie köztük, az egyik tulajdonképpen a másik metaforikus változata (úgy, ahogy a grypsérka egyértelműen a lengyel egy változata, nem pedig egy teljesen idegen nyelv). Sőt mi több, a vallásos megtérés esetében tapasztalt átalakulásokkal ellentétben az egyén oda-vissza mozoghat a társadalom és az ellentársadalom között, az átmenetnek pedig különböző fokai lehetnek: a börtönön kívüli bűnözői szubkultúra ebben az értelemben átmenetet képez a „második élet” és a társadalom között. PODGÓRECKIhez hasonlóan MALLIK is három csoportot különít el, amelyek mind a bengáli nyelv alvilági változatát használják: bűnözők, majdnem bűnözők és diákok. A három csoport nyelvhasználatában jelentős különbségekre hívja fel a figyelmet mind a tartalomban, mind a kifejezésmódban: „miközben a bűnözőknek sajátos a hanghordozása, a diákok és más kulturált egyének normális intonációt használnak” (1972: 27). A nyelv és az ellennyelv között folytonosság van, akárcsak a társadalom és az ellentársadalom között. Ugyanakkor feszültség

is van közöttük, jelezve, hogy egyazon mögöttes szemiotika változatairól van szó. Lehet, hogy különböző társadalmi struktúrákat tükröznek, de mégis ugyanannak a társadalmi rendszernek képezik a részét.

Az ellenyelv egy szubjektív realitás létrehozásának eszköze: nemcsak kifejezi azt, hanem aktívan részt vesz megteremtésében és fenntartásában. Ebben az értelemben nem különbözik bármelyik másik nyelvtől. Ez a valóság azonban egy ellenvalóság, és ennek a ténynek vannak bizonyos vonzatai. Ilyen vonzata a társadalmi szerkezet és a társadalmi hierarchia hangsúlyozása, az identitás meghatározása és védelme a társadalmi hierarchia ritualizált működése által, valamint az információ és a tudás fogalmának rendkívüli értelmezése. (Itt lép be a titoktartási tényező: a nyelv titkos, mert a realitás titkos. Ennek megtaláljuk a megfelelőjét az egyén verbális viselkedésében, abban, ahogy az egyén kontrollálja az információáramlást, ha valami rejtegetnivalója van [vö. GOFFMANNnak (1963) a stigma jelenségéről írott tanulmányával].) Magában foglalja továbbá azt is, hogy a társadalmi jelentések ellentétpárokként foghatók fel: az értékeket azáltal határozzák meg, ami hiányzik belőlük, úgy, ahogy Alice Tükkörországában az időt és a teret (ahol az élet visszafelé halad, és a dolgok annál jobban eltávolodnak, minél közelebb megyünk hozzájuk).

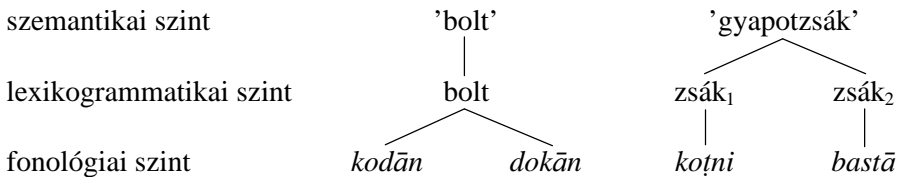
Íme a MALLIK által vizsgált calcuttai alvilág nyelvének néhány jellemvonása. MALLIK állítása szerint ez egy „teljes értékű nyelv, igaz, kissé kevert és bizonyos fokig mesterségesen kreált” (1972: 73), és „elsősorban bengáli, de érezhető a hindi hatása is” (1972: 62). Véleménye szerint ennek a nyelvnek saját fonológiai és morfológiai rendszere van, amelyeket különálló rendszerként kellene leírni. Azonban a jelenség úgy is értelmezhető, mint a bengáli nyelv egy változata, és MALLIK is, ha csak teheti, a sztenderd bengálihoz viszonyítja az alvilági nyelvi formákat.

A fonológiai rendszerben MALLIK harminc különböző folyamatot említ, pl. metatézis: *koḍān* 'üzlethelyiség' < *doḱān, karcā* 'szolgáló' < *cākar*; a hangok sorrendjének megfordítása: *khum* 'száj' < *mukh*; mássalhangzó-változtatás: *konā* 'arany' < *sonā*; szótagbetoldás: *biṭuri* 'öregasszony' < *buṛi*, valamint adott hangképzési mozzanatot érintő változásokat, mint például a nazalizáció, a kaku-minális ejtésmód vagy a hehezet. Sok szó alkotásában természetesen egyszerre több ilyen folyamat is szerepet játszik: pl. *chappi* 'fenék' < *pāch, āski* 'szemek' < *akṣi, mākrā* 'vice' < *maskarā*.

MALLIK ennek a nyelvnek a morfológiájában is egy sor szóalkotó folyamatot különböztet meg: pl. szóvégi toldalékolás: *koṭni* 'gyapotzsák' < ang. *cotton* 'gyapot', *dharān* 'emberrabló' < *dharā* 'tart'; szóösszetétel: *bilākhānā* 'bordélyház' < *bilā* (általános derogatív kifejezés) + *khānā* (valamely tevékenység helye); egyszerűsödés; szófajváltás; lexikai kölcsönzés: *khālās* 'gyilkosság' < arab *xalās* 'vég', amely felváltotta a *khun* szót. Itt is nagyon sok esetben megtaláljuk

ezeknek a folyamatoknak a kombinációját, illetve sok olyan esetet, amelyek többféleképpen is magyarázhatók.

Ezeknek a példáknak mindegyike variáns, a szónak abban az értelmében, ahogy azt a variációelmélet használja (CEDERGREN–D. SANKOFF 1974, G. SANKOFF 1974). LABOV (1969) meghatározásában a variánsok összessége „»alternatíva, mely egy és ugyanazon dolog kifejezésére« szolgál” (idézőjelek LABOVtól). S miközben a változás mögött rejlő elv sokkal bonyolultabb, mint azt ez az ártatlannak tűnő meghatározás sejteti, való igaz, hogy — általános értelemben — egy variánst valamely, a következő vagy egy magasabb nyelvi rétegben elhelyezkedő elem alternatív realizációjaként értelmezhetünk. Így például a *koḍān* és a *doḱān* ugyanannak a 'bolt' szónak a variánsai (fonológiai alternánsai). Hasonlóképpen a *koṭni* és a sztenderd bengáliban használatos megfelelője ugyanannak az *jele n t é s n e k* ('gyapotzsák') a variánsai (lexikogrammatikai alternánsai). Feltéve, hogy a szemantikai szint a nyelvi rendszer legmagasabb szintje, a variánsok összes csoportja szemantikailag azonos, s néhány közülük lexikogrammatikai szinten is megegyezik:

Érdekes módon azon kifejezések közül, amelyek fonológiailag vagy morfológiailag disztinktívek az alvilági nyelvben, nagyon sok valójában nem is variáns, vagyis nincs szemantikai ekvivalensük a sztenderd bengáliban. Ami nem jelenti azt, hogy nem lehet lefordítani sztenderd bengálira (vagy sztenderd angolra, vagy bármely más sztenderdre). Lefordíthatók, azonban nem kódolt elemei a hétköznapi nyelv szemantikai rendszerének. Íme néhány példa MALLIKTól:

Kifejezés	Meghatározás	Eredet
<i>ghōṭ</i>	lenyel egy ellopott tárgyat, hogy elkerülje a tettenérést	<i>dhōk</i> 'lenyel'
<i>logām</i>	mozgó tehervonaton elkövetett lopás	<i>māl gārī</i> 'tehervonat'
<i>okhrān</i>	aki segít a vezérnek a tehervonat kirablásánál	<i>oprāno</i> 'gyökerestől kitép'
<i>bhappar</i>	külső zavaró tényező a rablás ideje alatt	<i>bhir bhappar</i> 'tömeg'
<i>ulṭi</i>	alvilági nyelv	<i>ulaṭ</i> 'megfordít'
<i>cukru</i>	alvó gyerek elrablója	<i>curi</i> 'lopás'
<i>bilāhalat</i>	támadásban megsérült áldozat súlyos állapota	<i>bilā</i> 'furcsa' + <i>halat</i> (hindi 'állapot')
<i>bidhobā</i>	fiú, akinek nincs barátnője	<i>bidhobā</i> 'özvegyasszony'
<i>ruṭihā</i>	titokban megosztja a kenyerét egy fegyencsel	<i>ruṭi</i> 'kenyér'
<i>bastā</i>	akinek állást ígértek, de becsapták	<i>bastā</i> 'zsák'
<i>pancabāj</i>	aki faképnél hagyja áldozatát lopás után	<i>panca</i> 'öt', <i>bāj</i> 'szakértő'
<i>paune-āṭṭā</i>	fiú prostituált	<i>paune-āṭṭā</i> 'hét és háromnegyed'
<i>khām</i>	lány combja	<i>thām</i> 'oszlop'
<i>guanā</i>	lopott tárgyak elrejtésére szolgáló eldugott rés a torokban	<i>gahan</i> 'titok'
<i>nicu-cākkā</i>	'villamos vagy busz lépcsőjén állva zsebmetszést követ el'	<i>nicu</i> 'alacsony', <i>cākkā</i> 'kerék'

Átmenetet képez a felsoroltak és az egyértelmű variánsok között számos olyan metaforikus kifejezés, amely leginkább a belvárosi gengszter környékek nyelvhasználatát idézi, például:

Kifejezés	Meghatározás	Eredet
<i>sāinbord-olā</i>	férjes asszony	(utalás az élénkpiros pontra a férjes asszony homlokán) + <i>olā</i> 'tulajdonos'
<i>kācā-kalā</i>	fiatal lány	'éretlen, banán'
<i>sardi-khāsi</i>	bankjegyek és pénzermék	'hideg, köhögés' — utalás a zajokra
<i>cok-khāl</i>	szemüveg	'szem, zseb'
<i>ātap</i>	özvegyasszony	'napérlelt' < <i>ātap cāl</i> (érett rizs, amit az özvegyasszonyok

Kifejezés	Meghatározás	Eredet
<i>ṭhunkā</i>	kliens (prostituálté)	esznek) <i>ṭhunko</i> 'törekeny' és <i>thāuko</i> 'kiskereskedelmi mennyiség' összevonásából
<i>dabal-ḍekār</i>	kövér nő	(ang. <i>double decker</i> 'emeletes londoni busz')
<i>chāmiā</i>	lány	<i>māch</i> 'hal' megfordítva: <i>chām</i> + -i + -ā
<i>suṭā</i>	cigaretta	<i>sukh</i> 'boldogság' + <i>ṭān</i> 'szippantás'
<i>aeri-mārā</i>	impotens	<i>āra</i> 'herék' + <i>mārā</i> 'út; halott'
<i>obhisār-āenā</i>	csábos szemek	<i>abhisār</i> 'randevú' + <i>āynā</i> 'tükör'

THOMAS HARMANNnak az Erzsébet-kori pelting speechről szóló leírásában sok hasonló példával találkozhatunk: *crashing-cheats* 'fogak' (*crashing* 'törő, zúzó' + *cheat*: általános elem a „dolog, amely...” szerkezetben), *smelling-cheat* (tkp. szagló dolog) 'orr' vagy 'kert, gyümölcsöskert', *belly-cheat* (tkp. hasdolog) 'kötény', *Rome-booze* (tkp. római pia) 'bor', *stalling ken* (olyan ház, ahová lopott dolgokat visznek [*stall* 'készít' vagy 'rendel', azaz 'rendelés' + *ken* 'ház']), *queer-ken* ('fogda' [*queer* 'nulla', azaz általános érvényű derogatív kifejezés, vö. bengali *bilb*]), *darkmans* (tkp. sötét férfiak) 'éjszaka', *queer cuffin* 'békebíró'.

Nem áll módunkban eldönteni, hogy ezeknek a metaforikus kifejezéseknek ugyanaz-e a jelentésük, mint a hétköznapiaknak, vagyis, hogy LABOV definíciója értelmében variánsok vagy sem. (Ha azt mondjuk, „azonos denotáció, eltérő konnotáció”, azzal csak elkerüljük a döntést, hiszen ez egyaránt jelent igent és nemet.) De nincs is szükség a döntésre. Nevezhetjük ezeket a kifejezéseket „metaforikus variánsoknak” a variációelmélet szellemében. Az a leglényegesebb, hogy metaforikusak. Ugyanis ez a metaforikus jelleg az ellennyelv meghatározója. Az ellennyelv a hétköznapi nyelv metaforája, és ez a metaforikus jelleg végigvonul a nyelv teljes rendszerén. Vannak fonológiai metaforák, nyelvtani metaforák — morfológiai, lexikai, talán szintaktikai is — és szemantikai metaforák, lásd az 1. táblázatot (a listában n e m jelenik meg az összes típus). Amint azt már említettük, sok esetben egy kifejezés többféleképpen is értelmezhető, más esetben pedig több szinten is variációt mutató komplex metaforáról van szó.

Ha a metaforát tekintjük az ellennyelvjelenség alapjának, a szemantikai variánsokat össze tudjuk kapcsolni a kép többi részével. A szemantikai variáns fogalma látszólag ellentmondásos: hogyan lehet két dolog variáns („azonos értelmű”), ha különböző a jelentésük? Azonban a problémához nem ebből az

irányból kell közelítenünk. LÉVI-STRAUSS metafora és metonímia közötti különbségtételét véve alapul, az ellentársadalom viszonya a társadalommal metonimikus: az előbbi az utóbbinak a társadalmi rendszeren belüli meghosszabbítása, míg realizációi (feltehetően) metaforikusak — és ez érvényes mind a társadalmi struktúráján belüli, mind pedig a nyelvi realizációkra. Szerkezetét tekintve az ellentársadalom a társadalom metaforája, a kettő a társadalmi rendszer szintjén találkozik. Éppúgy, ahogy az ellennyelv a nyelv metaforája, a kettő pedig a társadalmi szemiotika szintjén találkozik. Tehát nem nehéz összeegyeztetni a „második élet” hierarchiáját a társadalmi struktúra létező internalizált reprezentációival, sem pedig olyan kifejezéseket, mint ’lopott tárgyak elrejtésére szolgáló eldugott rés a torokban’ vagy ’titokban megosztja kenyerét egy fegyencsel’ a nyelv által realizált, létező szemiotikával. A szemantikai variánsok „összeállnak”, azaz értelmezhetőek egy magasabb szinten, mégpedig a kultúra mint információrendszer szintjén.

1. táblázat: *Metaforatípusok*

fonológiai:	alternáció	<i>sonā</i> = <i>konā</i> ’arany’
	metatézis	<i>khum</i> = <i>mukh</i> ’száj’
grammatikai	morfológiai:	szóvégi toldalékolás <i>koṭni</i> (<i>koṭan</i> ’gyapot’ + <i>i</i>) = ’zsák’
		szóösszetétel <i>bilākhānā</i> (’furcsa’ + ’ház’) = ’bordélyház’
	lexikai:	alternáció <i>billi</i> ’macska’ = ’prostituált’
	szintaktikai:	bővülés <i>chappar khāoā</i> = <i>lukāno</i> ’elrejt’ (vö. ang. <i>bing a waste</i> = ’elmegey’)
szemantikai:		<i>ghōṭ</i> ’lenyeli a lopott tárgyat’ = ? <i>nicu-cākkā</i> ’villamoslépcsőn állva zsebmetészt követ el’ = ?

A metafora önmagában természetesen nem ellennyelvi jelenség, hanem általában a nyelv eleme jellemző, nemcsak az ellennyelvekre (vagy más megközelítésből: a metafora az ellennyelveknek azon eleme, amely minden nyelvben jelen van). A mindennapi nyelv nagy része metaforikus eredetű, igaz, az esetek többségében az eredet feledésbe merül vagy eleve ismeretlen. Az ellennyelv abban különbözik ettől, hogy önmagában metaforikus entitás, így a metaforikus kifejezőmód a norma, vagyis magától értetődő, ha metaforikus szóösszetételekkel, metatézissel, rímelő alternációkkal és hasonlókkal találkozunk a szokásos realizációs sémák között.

Jóval kevesebbet tudunk az ellennyelvek jelentésmódjairól és szemantikai stílusáról. HARMANNál találunk egy Erzsébet-kori ellennyelven írott párbeszé-

det, de ezt nagy valószínűséggel maga HARMAN írta, hogy illusztrálja az általa összeállított szójegyzék szavainak használatát (1567: 148–50). MALLIK ugyan nem közöl egyetlen dialógust sem, de idéz egy sor, a kutatás számára hasznos teljes mondatot (1972: 83–4, 109–10). Egy spontán beszélgetés regisztrálása egyáltalán nem könnyű feladat (különösen, ha a beszélgetés ellennyelven zajlik!). Azonban — amint azt BERGER és LUCKMANN is találóan megjegyzi — a nyelv realitásgeneráló ereje a társalgás révén hat, továbbá kumulatív jellegű, és hatékonysága az interakció általi folyamatos megerősítéstől függ. Ahhoz, hogy igazán megérthessük egy ellennyelv jelentőségét, fel kell tárnunk a párbeszédet szabályozó törvényszerűségeket: össze kell gyűjtenünk és elemeznünk kell a szövegeket, és olyan magyarázatokkal ellátni, amelyek a szemantikai rendszer és a társadalmi kontextus szemszögéből közelítenek hozzájuk. Csak így remélhetjük, hogy betekintést nyerhetünk egy ellennyelv karakterológiájába (hogy a prágai iskola terminológiájával éljünk), vagyis hogy felfedezhetjük azokat a jelentésstílusokat és kódolási orientációkat, amelyek a társadalmi rendszernek az ellennyelv által alkotott ellenkulturális változatát megtestesítik.

Addig is, amíg sikerül ezt a célt elérni, az ellennyelvekhez valószínűleg a nyelvek egy másik csoportján, az ún. varietényelveken (US *vaudeville languages*) át vezet az út. Megkockáztathatnánk azt a feltételezést (igaz, a bizonyosságot semmi sem pótolhatja), hogy a *gobbledygook* 'blabla' — a Viktória-korabeli munkásosztály humoros titkosnyelvét jelölő eredeti értelmében, nem pedig a bürokrácia nyelvére vonatkozó metaforikus utalásként — eredetét tekintve az Erzsébet-kori ellennyelv származéka, amely elvesztette erejét, amikor létrejöttek és virágzásának társadalmi feltételei megszűntek. A *gobbledygook*-nak van néhány jellegzetesen ellennyelvi vonása; hogy csak egy rövid példát említsünk: *erectify a luxurimole flackoblots* < *erect a luxurious block of flats* 'fényűző bérházat épít', van benne metatézis, szóvégi toldalékolás és általános morfémával való összetétel, de mindez üres alkalmazás, innen a humoros hatás. E nyelv csillaga Angliában, az 1950-es években, Spike Milligan jóvoltából ragyogott fel, aki egy saját ellennyelvet kreált — „amolyan mentális bohózatot”, ő királyi fensége, a walesi herceg (ismertebb nevén Goonery) modorában. Íme egy társalgás részlete (MILLIGAN 1973):

Quartermess:	Listen, someone's screaming in agony — fortunately I speak it fluently.	Figyeljen, valaki agonikusan sikolt — szerencse, hogy nyelvem nem tört belé.
Willium:	Oh, sir. Ohh me krills are plumed.	Ó, uram! Óóó, planktonjaimat feltollazták!
Quartermess:	Sergeant Fertang, what's up? Your boots have gone grey with worry.	Fertang őrmester, mi baja? Cszimái beleszürkültek az aggodalomba.
Willium:	I was inside the thing, pickin' up prehistoric fag-ends, when I spots a	Benn voltam az izében, prehisztorikus csikkeket szedegélve, mikor

	creature crawling up the wall. It was a weasel, suddenly it went...	is egy teremtményt veszek észre, ki a falon kúszik felfelé. Egy menyét volt az, hirtelen lezúgott...
(hanghatások)	POP	PUKK
Quartermess:	What a strange and horrible death.	Minő különös és borzadályos halál.
Willium:	Then I hears a 'issing sound and a voice say... 'minardor'.	Majd hallok ám egy sziszegő hangot, s valaki azt mondja: ... minardor.
Quartermess:	Minardor? We must keep our ears, nose and throat open for anything that goes Minardor.	Minardor? Nyitva kell tartanunk fülünk, orrunk s torkunk bármire, ami Minardor.
Henry:	Be forewarned Sir, the Minardor is an ancient word that can be read in the West of Minsters Library.	Hadd óvjam Önt, uram, a Minardor ősi szó, mely megtalálható a vesztőminiszter könyvtárában.
Quartermess:	It so happens I have Westminster Library on me and, Gad, look there I am inside examining an occult dictionary.	Véletlenül épp nálam van a Westminster könyvtára, és Jesszus, nézze csak, benne vagyok, amint egy okkult szótárat lapozgatok.
(hanghatások)	THUMBING PAGES	KÖNYVLAPOZGATÁS*

Ideje feltennünk a kérdést: mivel magyarázható az ellennyelvek iránt tanúsított érdeklődés? Szórakoztatóak, de vajon mindössze műgyűjtők érdeklődésére tarthatnak számot, vagy más jelentőségük is van? Azt hiszem, abban az esetben, ha komolyan vesszük az ellennyelveket — de nem túl komolyan —, akkor két okot is találhatunk, amiért ezek fontosak a társadalmi szemiotika megértése szempontjából.

1. Először is, az ellennyelv magyarázatot szolgáltat a szociolektus nehezen megfogható jelenségére azáltal, hogy az ellentétes pólust képviseli, a két idealizált szélsőség egyikét, amelyekhez az aktuális tényeket viszonyítjuk.

Tételezzünk fel egy idealizált, homogén társadalmat, ahol nincs munkamegosztás, legalábbis nincs semmiféle társadalmi hierarchia, s amelynek tagjai (ezáltal) egy hasonlóan idealizált, homogén nyelvet beszélnek, mindennemű dialektális variáció nélkül. Valószínűleg soha nem létezett ilyen emberi csoportosulás, de ez most nem fontos; ez egy, a deduktív érvelést szolgáló, mesterségesen konstruált, ideális állapot. A skála másik végén elképzelünk egy ideálisan kétpólusú társadalmat, amelyet két egyértelműen elkülöníthető, egymással ellentétben álló csoport alkot: a társadalom és az ellentársadalom; ezeknek a tagjai két teljesen különálló nyelvet beszélnek: a nyelvet és az ellennyelvet. Ismételten hangsúlyoznunk kell, hogy ilyesmi valószínűleg soha nem létezett, s emlékeztet

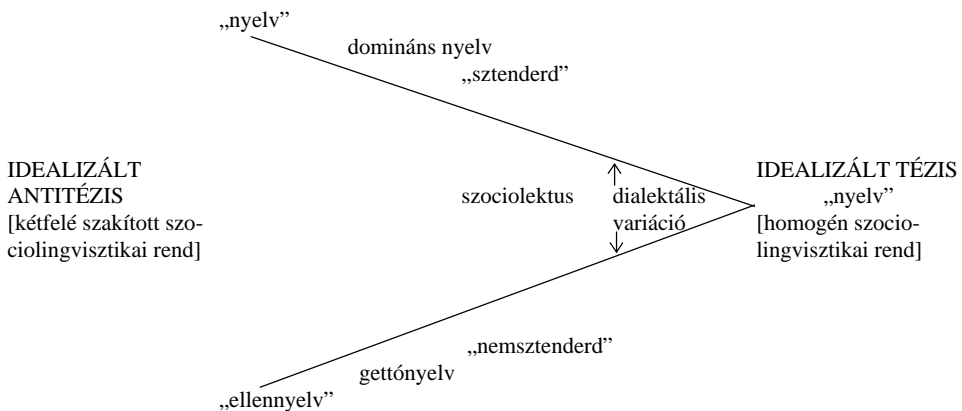
* Részlet a BBC rádióban az 1950-es években közvetített Goon Show című sorozat „The Scarlet Capsule” [A skarlát kapszula] című epizódjából. Várnai Judit Szilvia fordítása.

minket az eloik és a morlockok társadalmára H. G. WELLS „Az időgép” c. regényében. De antitézisként, idealizált ellenpólusként szolgál.

A valóságban a szociolingvisztikai rendszer különböző típusai találhatók meg a kontinuum teljes hosszán elhelyezkedve. A sztenderd és a nemsztenderd dialektusok közötti különbség a nyelv kontra ellennyelv visszafogottabb, enyhébb formája. A köznapi szóhasználat a dialektust a sztenderdnek mint a bevett normának az ellenpólusként értelmezi. Az a sztenderd dialektus, amelyet tudatosan használnak stratégiai célokra — egy adott társadalmi realitás megőrzése érdekében defenzíven, vagy az ellenállás és tiltakozás kifejezésekképpen offenzíven —, közelebb áll az ellennyelv fogalmához; ezt nevezzük gettónyelvnek (vö. KOCHMAN [1972] az USA afroamerikai nyelvhasználatáról írott tanulmányával).

A szociolektusok nem minden esetben kapcsolódnak egy adott kaszthoz vagy társadalmi csoporthoz; vallási, generációs, szexuális, gazdasági (nagyvárosi/vidéki) és sok más indítékuk is lehet. Hierarchikus jellegük különbözteti meg ezeket egymástól. A különböző dialektusok szerepe az, hogy kifejezésre juttassák, szimbolizálják és fenntartsák a társadalmi rendet, ami lényegéből adódóan hierarchikus. Az ellennyelv a szociolektus fogalmának szűk értelmezése (vagyis a társadalmat és az ellentársadalmat egyaránt magába foglaló szélesebb társadalmi rend hierarchiájában az egyik összetevő realizációja), ugyanakkor egy nyelv (és így az ellentársadalom által létrehozott társadalmi rend realizációja); ez utóbbi szerepében önnön hierarchiáját testesíti meg, tehát szisztematikus belső variációt mutat. MALLIK például az ellentársadalmon belül különböző csoportokat különít el, amelyek mind társadalmi státusban, mind megkülönböztető nyelvhasználatukban eltérnek egymástól (1972: 28–9).

1. ábra: A szociolingvisztikai rend típusai

Az ellennyelvjelenség perspektívájából tisztán láthatjuk a nyelvi variabilitás jelentőségét; röviden szólva egy alternatív nyelv funkciója az, hogy alternatív realitást hozzon létre. A szociolektus egy enyhén, de egyértelműen eltérő világnézet megtestesülése, amely adott esetben fenyegető is lehet, ha nem egyezik meg az egyén világmépevel. Kétségkívül ezzel magyarázható a sztenderd beszélőinek a nemsztenderd nyelvi formákról kialakított, potenciálisan ellenséges véleménye: a „Nem szeretem, ahogy a magánhangzókat ejtik”-jellegű kijelentések kiindulópontja egy „Nem szeretem az értékeiket”-magatartás. A nyelvirendszerben megnyilvánuló, szociolektusnak nevezett variáció jelentősége a társadalmi szemiotika szempontjából sokkal egyértelműbbé válik, ha figyelembe vesszük az ellennyelvek jellegét és szerepét.

2. Másodsorban az ellennyelv szöveg formájában is létezik. A nyelvészeti kutatás központi problémája összefüggést találni a szöveg és a rendszer között, illetve a szövegértelmezés olyan módozatai között, amelyek alkalmazhatóak a társalgásra (MITCHELL 1957; SACKS–SCHEGLOFF–JEFFERSON 1974) és a nyelvi rendszerről szóló elméletekre. Korábban már felvettem (1975), hogy ez a célkitűzés megvalósítható, ha funkcionális perspektívából közelítünk a szemantikai rendszerhez, azaz a legfőbb funkcionális összetevőinek értelmezésével, amelyek összefüggésbe hozhatók (i) a szöveggel mint a jelentések közötti szelekciós folyamattal, (ii) a nyelvi rendszerrel és (iii) a beszédhelyzettel, mint a „társadalmi szemiotikából” (a kultúrából mint információrendszerből) levezethető szemiotikai alakzattal. Jelen tanulmányban nem kívánunk részletesebben foglalkozni a témával; érdemes azonban foglalkozni egy, az ellennyelvek leírása kapcsán felmerülő problémával.

A társalgás realitásgeneráló erejének feltétele — amint azt BERGER és LUCKMANN kifejti — az, hogy mindennapi; vagyis tipikusan a rendszer magas fokon kódolt területeinek felhasználásával hoz létre kongruens szöveget; igaz, amikor a kódoltság és a kongruencia normatív érvényt nyer, a társalgás képes tolerálni jelentős mennyiségű inkongruens és kódolatlan anyagot is, sőt szükség is van rá. A „kódolatlan” azt jelenti, hogy „(még) nem képezi teljesen a rendszer integrált részét”, az „inkongruens” pedig azt, hogy „nem a legtipikusabb (és magas fokon kódolt) nyelvi formában nyer kifejezést”; s mindkét fogalom árnyalt, nem pedig egy skála végpontjain helyezkednek el. Mármost bizonyos társadalmi kontextusok tipikusan olyan szöveget hoznak létre, amelyben a hangsúly a kódolási folyamaton és a kongruenciaviszonyon van, és ezáltal ezek a figyelem középpontjába kerülnek. Tipikus példa a kisgyerekek nyelve (és a velük kapcsolatban állóké), mivel a gyerekek egyidejűleg teremtenek kapcsolatot egymással és hozzák létre a szöveg mögötti rendszert.

A verbális versengés és a nyelvi parádé szintén ilyen társadalmi kontextus. Itt a hangsúlyozás nem a rendszer létrejöttének mint folyamatnak a jele, hanem a rendszeren belüli funkcionális irányultság hatása, és azon különleges jellem-

zőké, amelyek annak a kontextusnak a sajátosságai, amelyben a beszélő csak az-
zal a céllal használja a nyelvet, hogy magának biztosítsa a nyelvhasználatban ta-
núsított rettenthetetlenségért kijáró jutalmat.

Az ellennyelvben mindkét fent említett elem megtalálható. Jellemző rá, hogy
a verbális versengés és a parádé kedvéért használják, mindenfajta interperszoná-
lis elem következetes kihangsúlyozásával. Ugyanakkor az ellennyelv beszélői
folyamatosan arra törekszenek, hogy fenntartsanak egy ellenrealitást, amelyre a
társadalom nyomást gyakorol. Innen van a nyelv folytonos önmegújító ereje:
ahhoz, hogy működőképes maradjon, szükség van rá, hogy fenntartsa életerejét.
Nagy valószínűséggel ez a magyarázata a szavak és kifejezésmódok gyors cseré-
lődésének, amire az alvilági nyelv szakértői mindig felhívják a figyelmet. De itt
többről van szó. A tapasztalati jelentésmódon belül az ellennyelv befogadhat —
szemantikai szinten kódolhat — olyan nyelvi szerkezeteket és szókapcsolatokat,
amelyek öntudatosan szembeállnak a sztenderd normákkal. Mindez nyilvánvaló
az olyan jobban intellektualizált ellennyelvekben, mint amilyen például a miszti-
kus szövegek nyelve (lásd Goonerynek az Escherhez hasonló szemantikai bü-
vészkedéseit: *I have Westminster Library on me and, Gad, look there I am
inside*). Ugyanakkor, nagy valószínűséggel, megtalálható az alvilág és a „másod-
dik élet” jellegzetes társalgási fordulataiban is.

Ennek eredményeképpen, az ellennyelvi társalgásban valószínűleg élesebben
körvonalazódnak a szöveg és a nyelvi rendszer közötti szisztematikus összefüg-
gések. A sztenderd szemszögéből az ellennyelv kifejezésmódjai körülményes-
nek, zavarosnak, metaforikusnak tűnnek; és a b b ó l a s z ö g b ő l n é z -
v e azok is. Saját viszonyrendszerükben azonban a nyelvi rendszer hatásos
megnyilvánulásaiaként a realitásgenerálás szolgálatába vannak állítva. A realitás
körülményes, mivel a „valódi” realitás metaforikus transzformációjaként látjuk;
a szöveg funkciója az, hogy megerősítse ezt a realitást, és annál is közvetleneb-
bül teszi ezt, mivel ennek a realitásnak nagyfokú megerősítésre van szüksége.

Nem minden esetben tudjuk egy vizsgált szövegben felismerni az ellennyel-
vet. A fent említett tulajdonságok (vagy legalábbis egy részük) valószínűleg
megtalálhatók benne, és így a fonológiai és lexikogrammatikai jellemzők alap-
ján felismerjük benne a hétköznapi nyelv metaforikus alternánsát. Végző eset-
ben nincs szükség ezekre a jellemzőkre ahhoz, hogy ellennyelvről beszélhes-
sünk. Az ellennyelvet úgy definiáltuk, mint a szociolektus fogalmának szűk
értelmezését, és ez a perspektíva továbbra is érvényes. Ez a nyelv azonban szél-
sőség, nem pedig tipikus eset, mert elsősorban nem variáns mivolta jellemzi;
vagy talán helyesebb úgy fogalmazni, hogy variáns, de speciális értelemben. A
szociolektus összefüggő variánsok csoportja, vagyis a fonológiai és lexikogram-
matikai változók adott helyzettől függő kiválasztásában megnyilvánuló tenden-
ciák rendszere. A hangsúly elsősorban a szociolektus variáns mivoltán van, nem
pedig a szemantikai tartalmakon. Ezzel szemben az ellennyelv — habár mutat-

hat ilyen varianciát — úgy határozható meg, mint a kicserélendő jelentések kiválasztásában megnyilvánuló tendenciák rendszere. (Nyitott marad a kérdés, hogy ez a variancia kategóriájának része-e vagy sem.) Ilyen szempontból tehát inkább a bernsteini (1974) értelemben vett kódról vagy kódolási orientációról beszélhetünk. Ugyanis a kód az adott körülmények között a kicserélendő jelentések kiválasztásában megnyilvánuló tendenciák rendszereként határozható meg. (Az „adott körülmények” a szociolingvisztikai környezet részei; lehetnek társadalmi vagy nyelvi jellegűek; természetesen minél magasabb a variációs szint, annál valószínűbb, hogy az adott környezet inkább társadalmi, mint nyelvi meghatározottságú. Vagyis pontosíthatnánk a meghatározást és az „adott kontextus” helyett beszélhetnénk az „adott társadalmi kontextusról”). Tehát az ellennyelvet a kód fogalmának szűk értelmezéseként határozhatjuk meg. Ebben az esetben is szélsőségről van szó, nem egy tipikus esetről, most azonban ennek más oka van: az általa létrehozott szubjektív realitás tudatos ellenrealitás, nem csupán egy mindenki által elfogadott realitás szubkulturális variánsa vagy annak megközelítése. Relatív dologról van szó: az ellennyelv nem egy élesen elkülöníthető kategória, hanem olyan, amelyet bármely adott példa többé-kevésbé megközelít.

Az a fajta ellennyelv, amelyről a tanulmány elején beszéltünk, élesen kidomborítja a nyelvnek a társadalmi erőviszonyok kialakításában betöltött szerepét. A börtönbeli és a bűnözői ellenkultúrák nyelvei a leginkább körvonalazottak, mivel sajátos összefüggésben állnak alternatív társadalmi struktúrákkal, továbbá rendelkeznek a titkosnyelvek és a szaknyelvek sajátos jellemzőivel; így tehát számtalan jegyét mutatják ellennyelvtátságuknak. A jelentés és forma közvetettsége, amely olyannyira alkalmassá teszi ezeket a nyelveket, hogy egy alternatív realitás hordozóivá váljanak, ugyanakkor magában rejtje a komikumot, így tükrözve ugyanannak a realitásnak egy másik, saját beszélői által észlelt aspektusát. Mindenesetre nem minden ellennyelv szolgálja a társadalmi ellenállást és a tiltakozást. Ide sorolható a boszorkányság és a miszticizmus „titkos nyelve” (ezzel magyarázható, hogy CASTANEDA (1971) nem minden esetben érti meg Don Juant). A diglossiális spektrumban egy ellennyelvnek ugyanúgy lehet kisebb, mint nagyobb presztízse. Bizonyos értelemben az irodalmi nyelv is ellennyelv, vagy talán helyesebb azt mondani, hogy az irodalom nyelv és ellennyelv egyidőben. Az irodalmi műfajokra jellemző, hogy bizonyos kifejezőmódok és jelentéstartalmak hangsúlyosabb szerepet kapnak. Néha ugyanazt a hatást éri el, mint a társadalmi értelemben vett ellennyelv (például az olyan versengő műfajok, mint az Erzsébet-kori szonett), más esetekben a műfajiságban nem található semmi az ellennyelvből, megadva ezzel a szerzőnek a szabadságot, hogy egy saját ellennyelv megteremtésével kedve szerint adjon hangot saját szubjektív realitásának. (Az olvasónak vagy hallgatónak pedig hogy a szöveget, mint ellennyelvet értelmezze, ha kedve tartja.) Az irodalom ellennyelvi jellege néha hangsúlyos, máskor viszont nincs jelentősége. Az irodalmi mű a szerzője közre-

működése a társadalom realitásgeneráló társalgásában — függetlenül attól, hogy egy alternatív realitást kínál vagy megerősíti az elfogadott modellt —, nyelve pedig a szociálszemiotikai rendszerben elfoglalt helyét tükrözi. De ez már más téma.

Irodalom

- BERGER, PETER L.–T. LUCKMANN (1966): *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge* [A realitás társadalmi megkonstruálása. Értekezés a tudás szociológiájáról]. New York, Doubleday.
- BERNSTEIN, BASIL (1974): A Brief Account of the Theory of Codes [A kódelmélet rövid leírása]. In: *Class, Codes and Control: Theoretical Studies Towards a Sociology of Language*. Szerk. BASIL BERNSTEIN. London, Paladin.
- BOURDIEU, PIERRE (1971): The Berber House, or the World Reversed [A berber ház, avagy fordított világ]. In: *Echanges et Communications: Mélanges offerts à Claude Lévi-Strauss à l'occasion de son 60e Anniversaire*. Szerk. J. POUILLON–P. MIRANDA. The Hague, Mouton.
- CASTANEDA, CARLOS (1971): *A Separate Reality: Further Conversations with Don Juan* [Egy külön realitás. További beszélgetések Don Juannal]. New York, Simon and Schuster.
- CEDERGREN, HENRIETTA–SANKOFF, D. (1974): Variable Rules: Performance as a Statistical Reflection of Competence [Változószabályok: performancia mint a nyelvi kompetencia statisztikai tükre]. *Language*, 50: 333–55.
- DIXON, ROBERT M. W. (1972): *The Dyrbal Language of North Queensland* [Észak-Queensland dyrbal nyelve]. Cambridge, Cambridge University Press.
- DOUGLAS, MARY (1973): *Rules and Meanings: The Anthropology of Everyday Knowledge* [Szabályok és jelentések. A hétköznapi tudás antropológiája]. Harmondsworth, Penguin Books.
- GARFINKEL, HAROLD (1967): *Studies in Ethnomethodology* [Etnometodológiai tanulmányok]. Englewood Cliffs, Prentice-Hall.
- GOFFMAN, ERVING (1963): *Stigma: Notes on Management of Spoiled Identity* [Stigma. Jegyzetek az elrontott identitás kezeléséről]. Englewood Cliffs, Prentice-Hall.
- HALLIDAY, M. A. K. (1975): Language as Social Semiotic: Towards a General Sociolinguistic Theory [A nyelv mint társadalmi szemiotika. Egy általános szociolingvisztikai elmélet megteremtése felé]. In: *The First LACUS Forum*. Szerk. ADAM MAKKAJ–VALERIE BECKER MAKKAJ Columbia, South Carolina, Hornbeam Press.
- HALLIDAY, M. A. K. (1975): Text as Semantic Choice in Social Contexts. [A szöveg, mint szemantikai választás a társadalmi kontextusban]. In: *Grammars and Descriptions*. Szerk. T. A. VAN DIJK–J. PETŐFI. Berlin, de Gruyter.
- HARMAN, THOMAS (1567): *A Caveat or Warening for Commen Cursetors vulgarely called Vagabones* [Figyelmeztetés egyszerű csavargóknak, kiket közönségesen vagabundoknak neveznek]. London, Wylliam Griffith. (A Caveat for Common Cursitors. In: *Cony-Catchers and Bawdy Baskets: An Anthology of Elizabethan Low Life*. Szerk. GAMINI SALGADO. Harmondsworth, Penguin, 1972.)

- KOCHMAN, THOMAS (1972): *Rappin' and Stylin' Out: Communication in Urban Black Africa* [Kommunikáció Fekete-Afrika városaiban]. Urbana, University of Illinois Press.
- LABOV, WILLIAM (1969): Contraction, Deletion and Inherent Variability of the English Copula [Összevonás, elhagyás és inherens variabilitás az angol kopula esetében]. *Language*, 45: 715–62.
- LÉVI-STRAUSS, CLAUDE (1966): *The Savage Mind* [A primitív gondolkodás]. London, Weidenfeld and Nicolson.
- MALLIK, BHAKTIPRASAD (1972): *Language of the Underworld of West Bengal* [Nyugat-Bengál alvilági nyelve]. Calcutta Sanskrit College Research Series No. 76.
- MILLIGAN, SPIKE (1973): *More Good Show Scripts: Written and Selected by Spike Milligan, with a Foreword by H.R.H. The Prince of Wales* [További jó forgatókönyvek. Írta és válogatta Spike Milligan, az előszót írta Ő királyi fensége, a walesi herceg]. London, Sphere Books.
- MITCHELL, T. F. (1957): The Language of Buying and Selling in Cyrenaica: A Situational Statement [A kereskedelem nyelve Cyrenaicában. Helyzetjelentés]. *Hesperis*, 26: 31–71.
- PODGÓRECKI, ADAM (1973): “*Second Life*” and Its Implications [A „második élet” és ami vele jár]. Sokszorosítva.
- SACKS, HARVEY–SCHEGLOFF, E.–JEFFERSON G. (1974): A Simplest Systematics for the Organization of Turn-Taking in Conversation [A beszélőváltás társalgásbeli szervezésének egyszerű rendszere]. *Language*, 50: 696–735.
- SANKOFF, GILLIAN (1974): A Quantitative Paradigm for the Study of Communicative Competence [Kvantitatív paradigma a kommunikációs kompetencia tanulmányozására]. In: *Explorations in the Ethnography of Speaking*. Szerk. RICHARD BAUMANN–JOEL SHERZER. Cambridge, Cambridge University Press.

(Fordította Gergely-Boldizsár Cecília)